

Escriure en català a Girona cap al 1300

per Francesc Feliu i Joan Ferrer
Universitat de Girona

(Versió prèvia a la publicació)

Els grans erudits Jaume de Puig i Josep M. Marquès (+) han fet una aportació d'enorme interès a la cultura catalana amb la publicació del volum *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. I (n. 1-620)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya – Ajuntament de Girona 2007, 745 p.). De Puig i Marquès han fet una pulcríssima edició, formidablement ben anotada des del punt de vista de la identificació de personatges i fets tractats, de les cartes catalanes del registre de lletres de l'Arxiu Diocesà de Girona. Es tracta d'una col·lecció que de moment conté 620 cartes que corresponen als episcopats de Bernat de Vilamarí (1292-1312), Pere d'Urrea (1325-1328), Gastó de Montcada (1328-1334) i Arnau de Mont-rodon (1335-1348).

Els editors ens diuen:

Els bisbes de Girona, a partir de finals del segle XIII, quan la sèrie comença, fan servir el català per a les seves relacions amb persones laiques, encara que no de forma exclusiva, i sobretot el fan servir de manera sistemàtica en les seves relacions amb els batlles episcopals, homes de confiança que el bisbe té en els llocs de la seva jurisdicció temporal. El bisbe de Girona és un magnat, un senyor feudal notable, amb possessions i dominis a Girona, Domeny i Sant Gregori (: Paret Rufí), Vila-romà i Palamós, la Bisbal, Corçà, Sant Sadurní, Rupià, Parlavà, Ultramort, Matajudaica, Serra, la Pera, Canet de Verges (avui de la Tallada), Ullastret, Ullà, Bàscara, Dosquers, Crespià, Esponellà, Vilert i Queixàs. Contínuament és sol·licitada la seva atenció per tota mena de problemes de naturalesa econòmica i jurídica. En aquest sentit les lletres en català constitueixen una tipologia amb peculiaritat pròpia. A més hi ha lletres en català adreçades a d'altres magnats i —significativament— a llurs esposes (els Empúries, Cabrera, Rocabertí, Cardona, Foixà, Finestres, Xatmar, Cervià, Ribera, Montpalau, Senesterra, etc.), a veguers i batlles reials, oficials de rang i consellers del rei, i fins i tot a particulars. Als magnats, però, i al rei, quan es ventilen qüestions d'un determinat pes polític o jurídic, el bisbe escriu ordinàriament en llatí. Com també escriu en llatí gairebé sempre que actua com a administrador dels béns eclesiàstics diocesans: beneficis, delmes, llegats testamentaris, etc. (p. 7-8).

Els bisbes escrivien cartes, i n'escrivien moltes: eren senyors que manaven coses normalment força avorrides (qüestions de caràcter econòmic o penal, com ara engarjolar pocaverkonyes i malfactors), i algunes vegades, no tant, com mostrarem en aquest estudi.

El gènere literari que empren és la carta —*Fem-uos saber que auem rehebuda una uostra letra* 1299 (1)¹— que té unes característiques molt definides per la tradició epistolar clàssica, que consta de les parts següents, segons la formulació de De Puig i Marquès:

El protocol inicial, el cos del document o text pròpiament dit, i l'escatocol.

El protocol de les lletres del bisbe de Girona és ben simple, car ordinàriament només hi consten el trametent (*intitulatio*), el destinatari de la lletra (*directio*) i la salutació (*salutatio*).

¹ Les citacions literals de les cartes les escrivim sempre en cursiva i sense cometes. El primer número que ve a continuació d'una citació indica l'any de la carta i el segon, entre parèntesis, el número de la lletra segons l'edició de Jaume de Puig i Josep M. Marquès.

En el cos del document es distingeixen i se separen en sengles paràgrafs la part expositiva dels fets o motius que originen la carta (*expositio, narratio, notificatio*), la part decisòria on consta el mandat o voluntat del trametent (*dispositio*), i les clàusules amb les quals l'emissor del document tracta de garantir que la seva voluntat es farà efectiva (*sanctio*); com és sabut, aquestes clàusules són de natura diversa: preceptives, monitòries, prohibitives, comminatòries, derogatives, reservatives, obligatòries, renunciatives, penals, corroboratives, citatòries, de compliment, etc. [...]

En l'escatocol, sempre tan reduït en els registres, es distingeixen i se separen les fórmules de cortesia finals (*apprecatio*) i la indicació del lloc i data d'expedició (*data*) (p. 60-61).

Una carta en llatí de la cancelleria reial que els erudits De Puig i Marquès reporten en la seva edició de les lletres catalanes, ens mostra clarament d'un provenen els models epistolars catalans que utilitzaran els bisbes de Girona en la seva correspondència en català: del llatí curial. El bon català ve del bon llatí que les cancelleries utilitzaven, a partir possiblement d'una tradició que deu tenir l'origen en les cancelleries papals i que es va estendre i probablement va ser imitat per les diverses cancelleries episcopals i reials. La carta a què fem referència va fer anar de corcoll la cúria episcopal: per incúria curial —lítote que semblaria gairebé impossible, si no fos que és ben real—, els notaris episcopals van extraviar una carta molt important en què el rei Pere, *a descàrrech de sa consciència* 1347 (555), havia promès mil lliures —una veritable fortuna— a l'església de Girona, com a compensació per l'absolució de l'excomunicació que havia decretat el bisbe. Quan van recuperar aquest valuós document, els escrivans episcopals el van copiar en els seus protocols. Diu així:

Petrus Dei gratia rex Aragonum, Valentie, Majoricarum, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, Rossillionis et Ceritanie, **dilectis suis** Jasperto Folcrandi, decano Ilerdensi, consiliario nostro, et Petro Stephani, presbytero capituli Gerundensis in Gerundensi diocesi, subcollectoribus biennalis decime per dominum summum pontificem nobis concessa, **salutem et dilectionem**.

Cum de peccunia precedenti in eadem diocesi ex biennali decima memorata ecclesie Gerundensi mille librarum barchin., que ei ex causa nostram tangenti conscientiam debebamus, duxerimus assignandas, soluendas infra duos annos predictos et per terminos quibus est eadem decima persoluenda, videlicet, in quolibet festo Assumptionis beate Marie et Natalis Domini ipsorum duorum annorum quinque mille sol. dicte monete,

idcirco **vobis dicimus et mandamus** quatenus de peccunia ipsa ad manus vestras peruentura soluatis venerabili Episcopo Gerundensi vel cuicumque alii ad hoc potestatem habenti dictos XX^{ti} mille sol. barchin. per terminos supradictos, recuperando in solutione qualibet condecem apocham, in qua de presenti habeatur mentio specialis; et etiam de ipsis solutionibus, prout fient singulariter, deductionem per notarium dictam recipientem apocham [in] dorso presentis conscribi faciatis ad huberiores cautelam, eandem recuperando in solutione finali.

Super quibus nullum apponatis obstaculum, quin immo eadem effectui perducatis, quoniam hec ex certa scientia effectu compleri uolumus, cum nostram tangant conscientiam, ut est superius iam expressum. Nos enim mandamus cum hac eadem dilecto nostro Arnaldo Ballistarii, deputato ad recipiendum peccuniam dicte decime biennalis aut cuicumque altero a vobis comptum audituro ut vobis apochas congruentes et presentem in finali solutione ostendentibus predictam quantitatem in nostro recipiat compoto et admittat, quocumque mandato nostro hiis contrario in aliquo non obstante.

Datum Ilerde, quinto kalendas octobris anno Domini M CCC^o XL sexto. Vidit Jaspertus (p. 623, n. 1017).

En comparar-la amb qualsevol de les cartes episcopals ens adonem d'on surt el model català: d'estergir els bons patrons llatins de la llengua curial. Un exemple:

En P. per la gràcia de Déu bisbe de Gerona, **al amat en G.** ça Frigola baytle de la Bisbal, **salutz e dileccion.**

Con nós vuylam que en Berenguer Garau, clergue, qui és encarcerat e'l castel de la Bisbal per alguns excesses per él comeses, sia amenat a Gerona denant l'official nostre, **diem-uos e us menam** que aquel Berenguer Gerou deliuretz al honrat en Guilabert de Cruyles, sagristan de Gerona, ho a qui él uuyla, tota hora que'n siatz request de part d'él, con nós siam segurs que él lo representarà denant lo dit official nostre.

Dada a Gerona, III nonas februarii anno predicto 1326 (5).

*

Catiuat en poder de moros 1348 (616)

La literatura de la cúria dels bisbes de Girona tracta d'afers molt mundans: el bisbe és un magnat que s'ha de cuidar d'afers de diners, de poder i jurisdicció, en un món feudal que era molt distint del nostre, on els cavallers —i els qui no en són també— s'esbatussen que fa goig: *és estada brega entre en Bernat de Fenestres, d'una pert, e en Bernat Pin, d'Oltramort, de l'altra, en la qual se diu que'l dit Bernat Pin és estat naffrat* 1347 (531). Coses com aquestes són les més habituals en el gran epistolari antic dels bisbes:

Ffem-vos saber que hauem entès que uós maltractats e menaçats als clergues d'Argilaguer, per tal con no volen tornar a cert sens alcuna terra de lurs beniffets, e encara que'ls hauets encaçats e auolotats ab armes, e lurs vedats que no lauren ne conresen les lurs terres e possessions, de la qual cosa nos maraueylam molt e, si ver és, és cosa de mal exempli e menyspreu de nostra juredicció 1345 (328)

Ffem-uos saber que hauem entès que en alscons lochs vehinables al castel nostre d'aquí són guerres e bregues; per què souén s'esdeuén que alscons homes a caual e seruens estrayns fan passament e passen aquèn per lo terme del dit castel, e que per tal ne poria dan e dampnatge venir a alscons hòmens del dit terme nostre que d'aquèn se dupten, e leuar escàndel e brega en lo castel nostre 1347 (520)

Els afers de diners són un altre dels grans temes de l'epistolari:

Per què us preguam e us requerim que la paga cessada de present nos paguets e aquela vinent nos façats en la dita festa de sent Feliu, axí con hi sots obliguada 1346 (431)

Ffem-uos saber que de part dels compradors de les rendes nostres de Bàschera hauem entès que alscons singulars persones de la vila de Bàschera, hauens forns propis, cohen pan d'altres persones en perjudici del forn nostre en què deuen coure.

Per què, a requesta dels dits compradors, uos diem e us manam que façats o façats fer manament general sots certa pena que nuyla persona qui haia forn propi en ço del seu no coga pan en aquel de neguna altra persona, sinó tan solament lo seu propi 1347 (534)

Però, a vegades, sorgeixen temes inesperats, com ara la missiva en què el bisbe tracta de recuperar un falcó:

Ffem-uos saber que hauem entès que en mans vostres és vengut i falcon satré, prim, de dues mudes e quax negre en lo pits ab altres senyals, los quals lo portador de les presens vos dirà, lo qual ha menescabat en R. ç'Estayn, clergue de Gerona, de casa e familiar nostra, lo diuenres ans de Sent Barthomeu del ayn present.

Per què us preguam caramente que per honor nostre, si axí és que vós haiats lo dit falcon ne nuyl hom vostre, al dit R. Estayn lo vuylats restituir e trametra per lo dit portador 1344 (296).

En les cartes del bisbe també hi ha moments per a afers que tenen a veure amb allò que l'erudit Joaquim Miret anomenava «el bec de les oques»:

Con per relacion digna de fe sia a nós estat denunciat que, segons fama publica, en Bernat Rupiana, muylerat ab na Ramona Custina, qui fo de Canauels, en Simon deç Solers, muylerat ab na Romia Cudina, e-n Berenguer Mir major de dies, muylerat ab na Brunissèn, fiyla d'en P. deç Elort ça enrera, de Rupia, carnalment pequen en peryl de lurs ànimes e en gran escàndel de molts, e nós siam tenguts de fer prouehir de remey couinent a lurs ànimes e de fer esquiuar tota cohabitació no deguda entre els damont contenguts,

emperamor d'açò diem-uos e us manam espressament que, vista la present letra, a cascun damont nomenats posets bona pena que d'aquí auant no pequena carnalment amb les dites fembres de què són diffamats e a eles axí matex ab éls, e que encara éls ne eles || no sien i ab altre en loch suspitós per què-s puga seguir carnal còpula entre éls, e per cascuna vegada que faran lo contrari que encórreguen la dita pena.

E encara que posets bona pena a na Blancha, en altra manera apelada na Blanquín, que no reeba ne acuylega en son alberch en G. Huylà, clergue tonsurat de Corça, del qual se diu que és diffamat de incontinença. E encara axí matex que no sia en negun loch suspitós ab él 1346 (408).

A nosaltres ens agradaria molt poder llegir les lletres de Felipa des Soler, dama monja, però la història, gasiva, sols ens ha guardar les queixes del bisbe Arnau, sobre aquestes cartes que podem suposar que eren belles i sensuals:

Con per relacion digna de fe haiam entès que per diuerses letres que hauets escrites de vostra man vos són estats seguits escàndels e diffamació de vostra honestat e de vostra persona, e nós siam tenguts d'aquels esquiuar e remoure a uós en aytant con en nós sia, emperamor d'açò uós per les presens diem e manam espressament en uertut de santa obediència e us amonestam primerament, segona e terça e peremptòriament que vós, estant en lo monestir de Belloch, nuyla letra ne letres a nuyla persona de vostra man no escriquats ne escriure façats ne trametats, si no són primerament lestes per la prioressa del dit monestir e ab sa volentat. Ne encara, estan fora lo dit monestir de Belloch, nuyl temps letres de vostra man escrites no trametats ne trametre façats a nuyla persona de qualque condició se uuyla sia, tro per nós vos en sia donada licència special 1346 (421).

La carta més entranyable de totes és la que ens deixa constància del que podríem anomenar el primer «mort de gana lingüístic» de la història, testimoni d'un món remot on la gent de Girona sols parlava en català i on un desgraciat des vés a saber on —es deia Robert, que podria ser germànic—, que havia caigut pres dels moros i aquí, segons el bisbe, es ben podia morir de gana, *per ço que negun no-l pot entendre de son lengatge*:

Con lo portador de la present, lo qual, segons que-s contén en alcunes letres de persones dignes de fe, és apelat Robert, sia ab i frare seu, nomenat Johan, estat catiuat en poder de moros, e per procurar a reembre aquel lo dit Robert vaja en sa terra e la gent no entena son lengatge ne puga demanar almoyna de què puga passar sa uida, emperamor d'açò uosaltres per Jhesu Christ amonestam que en remission de vostres pecats al dit Robert façats almoyna de vostres béns, en manera que dementre passa per esta terra e per nostre bisbat, per ço que negun no-l pot entendre de son lengatge, no muyra de fam. Esperan gordó d'aquel qui regordona tot bé.

E uolem que aquesta nostra letra testimonial haia valor d'açí a la festa de Pascha primer vinent 1348 (616).

Espiets e espiar façats 1346 (419)

La llengua de les cartes, pel caràcter de la col·lecció, podriem dir que pertany fonamentalment al món que en anglès faria bo d'anomenar amb la fórmula «how to do things with words». I això té moltes conseqüències en l'estil, que consta de múltiples fórmules fetes, que els escrivans tenen a la seva disposició i que utilitzen constantment.

Apareix gairebé en cada lletra, la fórmula «feu i feu fer», que dona un caràcter peremptori a les instruccions episcopals:

- enanta e fa enantar* 1326 (28)
- façats forçar e forcets* 1326 (59)
- liurets e liurar façats* 1326 (65)
- apelets ho apelar façats* 1343 (167)
- reuoquets e reuocar façats* 1343 (169)

El verb *meravellar* expressa sempre el blasme del bisbe davant d'una actuació esguerrada: *de la qual cosa ns marauellam que en la nostra cort sia atrobat falliment de justícia per uostra culpa* 1328 (105); *Molt nos maraueylam de uós* 1328 (121); *De la qual cosa, si axí és, nos maraueylam e ns és greu fort* 1344 (210).

Una altra fórmula que es troba en contextos de reprensió és «salvant vostra honor»: *que-l manament fet als dits hòmens, saluant uostra honor, és injust* 1327 (78); *la qual cosa, sal uostre honor, no està en rahon* 1328 (106); *Vostra letra, sényer, hauem reebuda, a la qual vos responem que no és ver, salua honor vostre e d'aquels qui dien lo contrari* 1345 (316).

Les fórmules de salutació permeten establir tot un ventall de gradacions de rang entre les persones que rebien les cartes del bisbe. Ens trobem en el cor d'un món feudal, format teòricament per estaments, però on comencen a imposar-se poderoses raons de caràcter econòmic.

El bisbe es dirigeix al rei en aquests solemníssims termes: *Al molt alt e molt excel·lent senyor en Pere per la gràcia de Déu rey d'Aragó, de València e de Mayorches, de Serdenya e de Còrçega, e comte de Barchinona, n'Arnau per aquella masexa gràcia bisbe de Gerona, si masex ab tota reuerència e honor* 1344 (239).

El bisbe a la comtessa d'Empúries: *A la molt noble e molt honrada dona na Marchesa* 1326 (4) (no ens hem pas confós: la comtessa es deia *Marquesa* de nom!). A una altra comtessa d'Empúries: *A la molt excel·lent dona na Maria Àluereç* 1345 (349). I encara a la inefable comtessa d'Empúries: *A la vostra magnificència* 1345 (343).

Bernadí de Cabrera, un noble nebot del bisbe: *Al molt noble e molt hondrat (sic) en Bernardín* 1326 (9). A un conseller reial: *Al molt honrrat, saui e discret* 1326 (7).

Les dames nobles són tractades de *dona* 1326 (4), *noble dona* 1326 (35) o de *madona* 1326 (11). Si a més eren religioses: *a la religiosa dona* 1326 (29). Una *dona* és una dama noble, mentre que una persona femenina que no pertanyi a la noblesa és una *fembra* 1326 (38).

Les fórmules més habituals de cloure les salutacions són: *salutz e dileccion* 1326 (5) i *salutz en nostre Seynor* 1326 (3). També hi trobem un pelat: *salutz* 1327 (74). O un: *salutz ab tota honor* 1327 (78). Un noble saluda el bisbe dient-li: *salut e reuerència ab honor* 1299 (1)

És força barroca la salutació de la comtessa d'Empúries al bisbe: *salutz ab tot honrament e ab compliment de bona amor per totz temps durable* 1326 (2).

El bisbe rep el tractament de *senyor*: *al seynor an P. per la gràcia de Déu bisbe de Gerona* 1326 (2); *fo atorgat per lo senyor en Gastó, ça enrera, predecessor nostre* 1344 (185). Un infant: *l'alt seynor infant en R. Berenguer, comte d'Empúries* 1345 (326).

Les cartes ens ofereixen un bon repertori dels tractaments catalans usuals en l'edat mitjana: *del dit senyor rey, ne de regina, ne de nostre senyor lo papa* 1343 (160).

Les clàusules de sanció del missatges també presenten una gamma notable de recursos lingüístics al servei de l'art de «fer coses», que és l'objectiu principal de les lletres episcopals:

E d'açò-ns farets especial amor e honor e a nós e al dit frare nostre 1326 (3); *E si res voletz que nós façam per vós, escriuetz-nos-ho* 1326 (3). Una variant d'aquesta fórmula: *E si nulya res uolets que nós puscam ffer a honor de uós, escriuets-nos-ho* 1326 (7).

La següent és força recargolada: *E d'açò-ns farets plaer e honor, e nós en semblant cas fariem per uós, seruan justícia e en altra manera, ço qui fós honor de uós* 1328 (107).

Quan el bisbe té pressa, fa servir les clàusules que bé podríem anomenar de preemtorietat: *E d'açò, si us plau, per lo portador de la present haiam vostra resposta, cor periyl puria esser en la triga* 1343 (145); *E açò volem que façats de continent e que no ho mudets* 1344 (236).

Si convé, el bisbe també pot amenaçar: *Despleurie-ns fort que us aguéssem a fer despler de res* 1344 (282).

La cortesia episcopal es manifesta de manera ben singular en el comiat d'una carta a na Beatriu, vescomtessa de Cardona: *A la qual nos offerim de fer ço que a ela plàcia ne li sia profit ne honor tostemps* 1344 (224).

Algunes fórmules de comiat són força espectaculars: *que'l dit Phelip sia gitat del castel e del terme e uaia-sse'n en mala uentura que Déus li don* 1327 (81).

La fórmula d'excomunió és —així com cal esperar— molt sonada: *uos denunciem per uedat e per escomuggat ab seyns sonans e ab caneles amorrans l'onrrat en Bernat G. de Ffluxan* 1328 (111).

*

Nós en P. per la gràcia de Dios (sic) bispe de Gerona 1326 (9)

El món lingüístic en què van ser escrites aquestes cartes era certament un món carregat de raons, de problemes i de misèries, però vivia sense cap mena de conflicte lingüístic. Els erudits De Puig i Marquès ja ens informen en la introducció del seu volum que el bisbe, quan li convenia dir segons quines coses a personatges notables, preferia emprar la llengua llatina, tot i que tenim bells testimonis en la col·lecció de l'Arxiu Diocesà de Girona de cartes trameses al rei i a altres magnats escrites en català. La psicologia lingüística que hi ha darrere d'aquests usos és en el fons ben senzilla: el bisbe, home culte, sabia —com ho sabia tothom en el seu món— que la gramàtica, objecte de conreu i d'estudi universitari, era en llatí, per tant, els temes que devia considerar més importants els escrivia en la llengua de l'estudi i del saber. El romanç devia formar part més de la natura que no pas de la cultura: era un món monolingüe on la vida funcionava sols en català. El català en teoria no tenia gramàtica, tot i que els textos que escrivia el bisbe i els seus notaris presenten una estructura d'una perfecció lingüística absoluta, tan gran com ho podien ser els textos que ells mateixos redactaven

en llatí, però sobre això encara no hi havia reflexió. Ja hem vist que la paraula *lengatge* sols apareix en la carta del dissortat Robert, amb la finalitat que no es mori de gana.

Les cartes del bisbe no parlen de llengua, tot i que en fan un ús esplèndid, però sí que tenen plena consciència del valor de l'escriptura. Apareix gairebé a cada carta la fórmula: *E açò no mudets* 1326 (10), que apareix també en la variant *E axí no ho mudetz* 1339 [131] i reforçada com a *E aquestes coses en nul·la manera no mudets* 1326 [51]; el bisbe disposa en el seu rebost formulari d'una variant per fer xantatge emocional: *E açò no mudets per res, si de la nostra amor vos comfiats* 1343 [146]) que remarca la força de l'ordre donada i escrita.

El bisbe mana al seu batlle de Bàscara que registri la seva lletra en els llibres notariais perquè quedi constància de la seva ordre:

Con nós no vuuylam que nostres hòmens sien per nostres officials opprimits, mas tenguts a dret e a justícia, manam a l'escriuan nostre de Bàschera que la present dega registrar al libre de la cort 1347 (571).

En diverses ocasions el bisbe dóna ordre que els seus oficials recerquin en els cartorals a fi de verificar determinats drets:

emperamor d'açò diem-uos e us manam per les presens que ab diligència cerquets e façats || cerquar tot vostre cartoral per veer si hi ha cartes qui facen per açò. E que si ho ha, que les nos trametats. E encara tota enformació que puguats quant ha de temps que'l dit mas era del dit monestir, per tal que'n puguam fer fe al dit tenent loch de batle, qui'ns ha feta ja empera del dit mas 1346 (432).

Les cartes dels bisbes donen testimoni d'un món on la paraula escrita és molt poderosa, però on encara no hi ha reflexió sobre la llengua, que és fonamentalment considerada com una realitat emprada per a fer coses que serveixen per a la vida i per al manteniment de l'ordre social i cultural establert.

Les cartes manifesten una llengua que és absolutament catalana, llevat d'un nombre limitadíssim de cartes on apareixen mots d'influència aragonesa: *bispe* 1326 (8.9.13), *Dios* 1326 (9), *coçiner mayor* 1326 (26), *palaura* 1326 (27) i *la Bispal* 1326 (11). Totes les cartes pertanyen a l'època del bisbe Pere d'Urrea (1325-1329; que morí a Osca l'any 1336), primer bisbe de Girona que no havia nascut en territori català i que es rodejà d'homes de confiança aragonesos. Permutà la seu episcopal de Girona per la d'Osca, d'on era originari, amb el bisbe Gastó de Montcada, que aleshores era bisbe d'aquella seu aragonesa.

La presència de paraules llatines en el text català de les cartes és ocasional i afecta sols a mots que tenen un cert caràcter tècnic, com ara referències a dates (*Dada a Caules, III° idus aprilis sub sigillo nostro minori* 1326 [29]), solemnitats litúrgiques (*tro a la festa d'Omnia Sanctorum qui primera uén* 1326 [62]) o dades monetàries (*per cascuna uegada LX sol. [: solidos]* 1327 [84], tot i que també hi trobem: *sots pena de X sous* 1343 [139]).

*

Entendre de son lengatge 1348 (616)

Les lletres del bisbe són un testimoni de la llengua comuna catalana de caràcter cancelleresc característica del segle XIV. Tot seguim fem un repertori dels fenòmens més característics que çà i lla afluoren en les lletres episcopals.

La vocal neutra tònica

Tot un seguit de grafies del repertori de cartes catalanes de l'Arxiu Diocesà de Girona són testimoni de la vocal neutra tònica que era habitual en el català central entre

el 1200 i el 1400 i que el parlar de les Balears ha mantingut fins avui. Aquest so provenia de Ē i Ī del llatí clàssic, que esdevingueren E en llatí vulgar i que evolucionà en [ə] en el català oriental. A partir del s. XV confluí en el parlar oriental amb la *e* oberta (Rasico 2006: 69-83).

Hi trobem: *quer* ‘car’ [‘kər] 1326 (8), la grafia *pert* 1328 (104), que alterna amb *part* 1328 (111) indica una pronúncia [‘pərt].

De Puig i Marquès interpreten la forma *fares* 1327 (82) com a [‘fərəs]; *tela* 1345 (344) com a [‘tələ] femení de *tal*; i *juheus stans en la Bisbal foren sindicat* 1346 (366) com a [‘fərən] : *feren*.

Notem que la vocal neutra és expressada amb la grafia *o* en *desponats* 1327 (89), que cal llegir [dəspə'nəts], en *doute* 1328 (113) [‘dəwtə] ‘deute’; *portanuous* 1328 (119) ‘portantveus’ [por'tan'vəws]; *a qui no podem ban dir de no* 1342 (133) [‘bən] ‘ben’; *doltes* 1344 (295) [‘dəltəs] ‘persones lligades amb altres per obligacions de parentiu o d'altra mena’; *touler* [təw'le] ‘teuler’ i *toules* [‘təwləs] ‘teules’; *boure* [‘bəwrə] ‘beure’.

Pronunciació ieista

Des del punt de vista històric, el ieisme consisteix a pronunciar [j] el resultat de l'evolució dels grups C'L, G'L, T'L i LY del llatí vulgar. Així *ull* (pronunciat [uj]) provinent d'OC'LU, *poll* [poj] de PEDIC'LU, *vell* [vej] de VET'LU, i era un fenomen ben comú en les terres del bisbat de Girona fins als anys seixanta del segle passat, que avui es troba clarament en recessió. Les cartes del bisbe reflecteixen que el fenomen, de manera analògica es va estendre a molts altres mots que no provenien dels grups etimològics descrits per la gramàtica històrica:

vessay (< del baix llatí VASSALLUS) 1326 (3)

Uyestret (< llatí OLEASTRETUM ‘ullastrar’) 1326 (8). La pronunciació popular ieista tracta el topònim com si fos un derivat del llatí vulgar OCLU ‘ull’.

en Simon Gayart (< del francès *gaillard* o de l'italià *gagliardo*) 1327 (81)

taya (< del llatí vulgar TALĒĀRE) 1328 (119)

caya tornar 1338 (130) ‘calgui’ (caldre < del llatí CALĒRE).

Sent Martí Vey 1344 (277) (del llatí vulgar VECLU).

trebay 1344 (301) (< derivat postverbal de *treballar* < del llatí *TREPALIARE, ‘turmentar’, derivat de TREPALIUM ‘instrument de tortura compost de tres pals al qual eren lligats els reus o presoners’).

Moyó 1347 (582) (del llatí *MUTŪLŌNE ‘pedra robusta’).

vermey 1346 (429) (< del llatí vulgar VERMICLU variant del clàssic VERMĪCŪLUM ‘cuquet’, perquè el colorant vermell es treia sovint del quermes i altres insectes).

Casteyó 1346 (458) (<del llatí *CASTELLŌNE, ‘castellet’).

barayes 1346 (458) (mot d'etimologia desconeguda).

paya 1348 (605) (del llatí PALĒA).

El manteniment de la -n final etimològica

Fenomen antic característic de l'antiga diòcesi de Girona (Coromines 1974: 303; Rasico 1993: 36-51), que encara a mitjan segle XIV era molt vivaç (Feliu-Ferrer 2007: 110-112). Les cartes mostren un repertori enorme d'exemples d'aquest fenomen lingüístic característic del català de Girona:

absolution 1345 (306)

albaran 1328 (95)

aministracion 1345 (320)

arbitracion 1330 (125)

ardiaquen 1328 (119)

Brugueron 1327 (87)

Caçan 1326 (43)

Canton 1344 (240)

capellan 1328 (99)
Castaylon 1326 (2)
caucion 1347 (598)
Cerdan 1345 (342)
Ceruian 1326 (19)
cession 1326 (41)
Circumcision 1343 (171)
citación 1346 (424)
ciutadan 1348 (601)
Cocon 1326 (12)
col·lacion 1326 (2)
componicion 1330 (125)
composicion 1328 (119)
condicion 1326 (17)
Corneyllan 1326 (6)
Crespian 1326 (33)
Cuxan 1326 (22)
declaration 1344 (180)
deffenson 1326 (15)
dilacion 1326 (46)
dileccion 1326 (10)
discretion 1345 (312)
enformacion 1328 (119)
escriuian 1326 (41)
Esponayan 1338 (130)
estimacion 1326 (41)
euocation 1343 (146)
execution 1345 (312)
Falcon 1328 (103)
Flaçan 1326 (7)
Fuxan 1344 (280)
Gaston 1329 (123)
gran 1345 (319) ‘gra’
homen 1338 (127)
informacion 1328 (114)
jureddicion 1328 (121)
Juyan 1344 (197)
Lançan 1348 (609)
laurahon 1344 (301)
Ledon 1338 (127)
leson 1345 (321)
man 1326 (34)
mason 1326 (18)
Maugalín 1326 (48)
mencion 1345 (313)
mession 1326 (28)
migan 1326 (51)
molín 1344 (299)
monicion 1346 (424)
Montgrín 1328 (112)
ordinacion 1326 (14)
pan 1346 (495)
Pericon 1327 (81)
Perpenyan 1328 (117)
possession 1344 (299)
preson 1328 (108)
prouision 1326 (60)
punicion 1326 (38)
Quarçan 1326 (33)
raon 1326 (22)
relación 1346 (385)
restitucion 1344 (188)
Roffin 1326 (10)
Rupian 1326 (14)
Sadurnín 1326 (17)
sagristan 1326 (5)
satisfaccion 1326 (3)
Satornín 1326 (17)
termen 1326 (18)
tuition 1345 (312)
Uillamecoron 1326 (68)
Uillaroman 1326 (33)
Uylan 1326 (2)
Valentín 1344 (187)
vezín 1326 (3)
vin 1346 (372)
visitacion 1326 (22)

Cal notar que la forma *dilecció* (a final de frase) 1328 (116) i *jureddició nostra* (en contacte amb una *n*) 1343 (136), *Gastó* 1344 (185), *Fuxà* i poques ratlles més avall, en la mateixa lletra, *Fuxan* 1344 (280) semblen indicar que la *n* en alguns casos es devia afeblir fins a arribar a desaparèixer. En una mateixa lletra hi apareix *vin* i *vi* 1348 (617).

Fenòmens que semblen reflectir pronunciacions vulgars

Crabera 1326 (48) per *Cabrera*.
hondrada 1326 (28) per *honrada*.
los dits fets se redarden 1326 (63) té el sentit de *retarden*.

al batle de Buulun 1344 (223) ‘Besalú’.
de l’ayn nostro Senyor 1344 (250), en canvi *nostre Senyor* 1344 (242).

L’article personal o onomàstic i els tractaments interpersonals

L’article personal —masculí i femení— és omnipresent en les lletres del bisbe. És evident que havia de reflectir la parla popular i que alhora era considerat un tret de cortesia que necessàriament havia d’acompanyar el nom de fonts de tots els magnats que apareixen en la correspondència episcopal:

senyor en Pere per la gràcia de Déu rey d’Aragó 1344 (239).

De nós na Marchesa 1326 (2)

na Biatriu 1326 (29)

a la dona na Ermessèn 1326 (66)

nós, n’Alamany de Fuxan 1299 (1)

nós en Pere 1326 (4)

el noble en Maugalín 1326 (48)

en Guerau Coconi 1326 (12)

De nós en Rodrigo Çabata 1327 (74). Aquest Sabata era el vicari general del bisbe Pere d’Urrea.

Els grans personatges parlen de si mateixos amb l’article majestàtic *nós*, però el bisbe en alguna ocasió no es recorda de parlar de si mateix en forma majestàtica i li surt la forma de la llengua espontània: *uós e yo accordam* 1343 (158). Altres veges, però, sí que se’n recorda: *sobre-l fet de què perlam nós e uós l’altre dia quant érem aquí* 1344 (291).

Algun personatge, de forma escadussera, parla en primera persona del singular:

Yo en Bernat G. de Fuxan 1326 (15).

La gent en el món que reflecteixen les lletres es devia tractar generalment de *vós* en la vida quotidiana:

fazam per honor de uós 1326 (12)

Vós, dit G. Pedrera, trametets la letra 1343 (152)

Les lletres del bisbe sols contenen un testimoni del tractament de *tu*: *Nós n’Arnau per la gràcia de Déu bisbe de Gerona, de certa ciència graciosament donam e atorguam a tu, Berenguer Mir, sayg nostre de Rupjà [...] Axi que les quantitats a nós pertayens e-ls dits bans comuns o dels altres damont especifficats tu els quals volràs haies e reebes e sien tues a tota ta volentat, quítiamt e entegra de tota nostra vida e tua* 1346 (380).

Plurals

El plural sempre es forma en *-es*:

excesses 1326 (5)

altres excesses per él aquí comeses 1342 (132)

en aquest cas ho cases ‘casos’ 1343 (156)

censes 1328 (106)

donats als monges 1344 (238)

[*alcuns clergues*] *que fossen preses* 1326 (52)

alcuns caualers se són meses a Rupian 1327 (83)

los pageses 1345 (314)

deu meses 1346 (378)

los clergues criminoses 1347 (558)

Notem la singularitat de: *alcunes frèuols axcepcions* 1346 (401) en què *frèvol* ‘dèbil, mancat de força’ és adjectiu d’una sola terminació i *excepció* té el sentit jurídic antic d’‘objecció’.

La consonant llatina –N provinent de mots proparoxítons generalment es manté, tot i que hi trobem algun cas en què ja ha caigut:

hòmens 1326 (42)
prohomes 1326 (41) i *prohòmens* 1343 (157)
tèrmens 1344 (177)
òrdens 1344 (181)

La concordança es produeix en el gènere del substantiu que es troba més a prop de l’adjectiu: *albarans ho àpoques per ell fahedores* 1347 (542).

No hi apareixen plurals en –os:
aquels qui sien injusts 1345 (314)

Restes de la declinació llatina

Les cartes dels bisbes de Girona testimonien l’existència de restes de les terminacions que indicaven les funcions sintàctiques en llatí clàssic i que es van anar erosionant en llatí vulgar fins a ser substituïdes per la preposicions en romanç. Són formes gramaticalitzades de cas recte (provinent del nominatiu o del vocatiu llatí): *Fem-uos saber, séyner* 1326 (2); *donam treua a vós, séyner en P.* 1326 (19).

La forma del cas oblic és *senyor*: *bandegat de la [s]eyn[oria] del seynor rey* 1326 (3).

La forma de vocatiu apareix fossilitzada en *del testament de monsènyer en Gabriel* 1326 (25).

És clarament fossilitzada la forma en funció de subjecte: *que Déus li don* 1327 (81), *Déus ajudan* 1344 (182), *a qui Déus perdó* 1344 (291).

Gerundis i participis de present

Les cartes del bisbe presenten algunes estructures de gerundi-participi de present, que són calcs clars de la sintaxi llatina:

éls faén mal 1345 (326)

Déu volén 1346 (422)

Déus ajudan 1345 (343) [notem que aquestes restes arcaiques s’han convertit ja en una expressió completament catalana en: *si a Déu plau* 1346 (495)]

de tota nostra vida e de la tua nós viuens [...] prometens aquest atorgament e donació per nós a tu fet hauer bon e ferm e no contrauenir per nuyla rahó, volens que si les dites quantitats a nós pertayens dels dits bans no hauies 1346 (380)

en manera que no haia faén clam de vosaltres a tornar dauant nós 1347 (564).

Observacions sobre els clítics

segons que nós n’escriuem al dit seynor rey e encara segons que nós n’auem parlat ab él 1326 (3). Pressuposa el règim verbal inusual *escriure de*.

E axí siatz curós que·ls procuradors d’en Montredon hi façen compliment, axí com él lur escriu per sa letra, la qual uos trametem ab aquesta ensems 1326 (13); *deffendre lo castel de Rupian e·ls homes, si negun lur uolia dar dampnage* 1327 (83). *Lur* és aquí clíctic de 3a persona del plural complement indirecte.

E si açò contrastaua de fer, forçatz-lo'n encontinent 1326 (18). El sentit del clític en aquest context és 'forceu-lo de fer-ho'.

*con la noble dona comtesa d'Ampúries hagués-nos pregatz peç-à d'aquesta rahon e nós **la lo** haguéssem ja quax atorgat per letres e de palaura (sic), no la'n auem pogut bonament dir de no* 1326 (27). Sembla que cal interpretar *la ho* per *li ho*.

E quan uosaltres vos en posàssets en tort, no us en poríem aiudar 1326 (43). Els clítics en suposen les estructures: *posar en tort de*, locució que ha de tenir el sentit d' 'oposar-se a, actuar en contra de'; i *poder ajudar de*.

*Et si prouar-se pot, nós **hy** retrem nostre deute* 1326 (64) i *en tal manera que nós **hy** seruarem justícia et uós ne seretz pagat* 1326 (64). No queda clara quina és la funció sintàctica del clític *hi* en aquests dos exemples. No sembla pas que expressin un sentit locatiu.

En: *ne el loch no y és nostre* 1345 (326). Y sembla clarament redundant.

del dit Pericon Juglar no-ns fiés mencion, e axí no-ns seria uigares que ara le'n degésssets fer 1327 (82). Més aviat caldria esperar un *li'n*.

que les deia liurar a uós con uós lo'n requirats 1327 (93) 'quan vos l'en requeriu: a ell de fer tal cosa'.

En apareix on modernament esperariem *hi*: *posatz-los-hi uós, si éls no se'n auenien* 1328 (120).

*Per què us pregam que d'açò **lo-ns** deiatz per uostres letres certifficar per lo portador de les presens* 1338 (128). *Lo-ns* sembla que correspon a un *ens ho* de la llengua moderna.

ans diu que tot die lo-l menatz per enbages 1330 (130). Cas singular d'un clític duplicat.

en tal manera que no-l n'ich caya tornar 1338 (130): 'que no li calgui tornar aquí'. *N'* sembla que no realitza cap funció sintàctica.

de la qual cosa lo-ns meraueylam 1339 (131); *E semblant cosa fets de tots aquels de nostre juridicció per los quals uós e éls a instància del dit draper siats vedats, segons que per él ho de part sua lo'n serets request* 1345 (325). *Lo* en aquests dos casos no sembla que representi cap espai sintàctic.

E can n'aurà conegut 1343 (141). *N'* 'de les altres coses', pressuposa un *conèixer de*.

'Ns expressa un datiu ètic: *E axí presentats-li la dita letra e salu-/-dats-la'ns molt* 1344 (225).

Notem l'ús de *si* en: *con de clergues no-s pertangua de metre-si en guerres* 1346 (389). La llengua moderna empraria el reflexiu *se*.

Observem la combinació de pronoms febles característica del català medieval (complement directe + complement indirecte) en: *que les nos trametats* 1346 (432); *la'ns atorgarà* 1346 (496); *que la'ns trametats* 1347 (504); *que la'ns façats* 1346 (499); *per què-ns prega que la li trametam* 1347 (527); *si a açò les vos presenta* 1348 (602).

Esser - Estar

Aquests verbs tan controvertits en la sintaxi catalana s'usen en contextos diversos. Vegem-ne alguns exemples:

nós som fort occu[pat]z 1326 (23)

trametetz per hom conuinent de qui siatz segur 1326 (26)

sia tenguda justícia 1326 (35)

En la frase següent *esser* té el sentit de 'trobar-se en un lloc en un moment determinat' i *estar* 'estar-se, romandre en un lloc per un espai de temps més o menys llarg': *que no sia ne estia en l'esgleya ne en son beniffet* 1344 (181)

Per lo discret en Jaçpert Folcran estech a nós dit 1326 (50)

Et con él s'estàs fortment que ço que les fembres dien no és ueritat 1326 (64). La locució *estar fortment* té el sentit de 'insistir amb força. mantenir-se ferm'.

Passiva

La passiva clàssica d'origen llatí encara conserva, almenys en la pràctica epistolar curial una certa vitalitat:

per alcunes naffres qui foren fetes per él 1326 (3)

nós som pregades per als cuns caualers que us degam pregar 1326 (21). Cal notar una concordança *ad sensum* del participi amb els pronom majestàtic que empra la comtessa d'Empúries per parlar d'ella mateixa.

tothom qui sia estat trobat colpable 1326 (59)

Article

És absent en: *Saber ueritat* 1326 (64).

El trobem en canvi en una construcció on no l'esperaríem: *Al molt honrrat el senyor en Pere Sentclement ueguer de Gerona* 1327 (78)

L'auxiliaritat amb *esser* i *haver*

Generalment, els verbs pronominals, *esser* i *estar*, i els intransitius que expressen moviment o canvi d'estat, empren com a auxiliar per als temps compostos *esser*:

les penyores qui preses eren estades 1326 (6). Observem la concordança del participi amb l'antecedent *penyores* talment com si fos un adjectiu d'aquest mot. Notem també l'ús de *qui* per a un antecedent no animat.

vn clergue és estat presentat 1326 (14).

les tragines qui-ls eren estades manades 1327 (94)

qui y és estat consent 1344 (175)

la qual molt de temps ha s'és laguiada 1345 (324)

és estat dauant nós 1348 (613)

és estada pena posada 1348 (605)

Haver, generalment, s'usa en els verbs transitius:

no us [a la comtessa d'Empúries] auem poguda visitar 1326 (12). Notem la concordança del participi amb el complement directe.

tan ho auem laguiat 1326 (12)

aiam fet manament 1326 (41)

Haver

El verb *haver* té el sentit general de 'tenir' característic de la llengua antiga:

que no-n aiam clam d'aquí enant 1326 (39).

Infinitiu complement de finalitat (l'estructura «per sarraïns a preïcar»)

Aquesta estructura, que prové de la llatina AD + infinitiu, probablement es troba en l'origen de la preposició composta *per a*, devia ser molt vivaç en el català de Girona del segle XIV:

per uós a veer 1326 (12)

per aquela a reebre e a regir 1348 (608)

que per la dita rahon no haien a tornar dauant nós per justícia a demanar 1348 (612).

Romanalles de l'antic futur analític

E en açò farets deguda justícia e grayr-vos-o èm molt 1345 (349)

E d'açò-ns farets justícia e plaser e grayr-uos-o èm molt 1347 (540).

Les formes sintètiques modernes són molt més abundants:

grayrem-uos-ho molt 1326 (34)

Et açò us grayrem molt 1326 (70)

Et açò us grayrem 1328 (99).

Preposicions i règims verbals

aparellar de: som apareylats d'estar e de fe[rma]r 1299 (1). Forma usual en la llengua antiga (Llull, *DCVB* s.v.)

fariem per uós totes cozes qui tornassen a plaser e honor de uós 1326 (2). Tornar a en el sentit de 'resultar, venir a donar tal efecte' (*DCVB* s.v. tornar IV.3). Aquest text és la documentació més antiga d'aquesta forma verbal en aquesta accepció.

Alternança entre *entendre a fer* 1326 (4); *entenem a fer per vós* 1326 (23) i *entenem anar a vós* 1326 (10). En aquest darrer cas la preposició deu haver caigut per raons fonètiques: ha quedat assimilada a la primera vocal neutra d'*anar*.

Observem la preposició *de* regida pel verb *aparellar* 'preparar': que *us apareyletz de donar* 1326 (44); *aquel dia siatz apareylat de mostrar a nós* 1326 (44); *que-s apareyl de mostrar a nós* 1326 (44).

Notem la preposició *per* i la manca d'article del substantiu *bisbe*: *de ço que tén en feu per bisbe de Gerona* 1326 (44).

Cal notar l'absència de preposició abans de l'infinitiu *talat*: *e puxs uengren talat de dia publicament vna vinya a la Pera* 1326 (47).

enantar ab uós 1326 (49) i en canvi *enantar contra él* 1326 (28). També hi trobem *nós enantarem a priuar-uos de la batlia* 1326 (63).

Notem la forma: *E creem que no ho farietz, ne-ns entenem nós a ffer* 1326 (50). La duplicació *[e]ns* i *nós* sembla redundant.

en aquella manera que-s pertay de nós 1326 (50). Aquest és el text més antic documentat on apareix la construcció *pertànyer de* 'pertànyer a' en la llengua moderna.

L'infinitiu introduït per *de*: *destrençats e forcets lo dit Berenguer de Candel de pagar* 1326 (55).

Notem la manca de preposició en la construcció amb el verb *tocar*: *Hauem entès que-ls fets qui toquen nós e nostra cort* 1326 (63).

atorgar a alcun temps 1326 (66). La llengua moderna substituiria aquesta *a* per *per*.

Troblem a faltar la preposició *a* en: *Ffrancesch Negre, d'Uyllestret, uench a Rupian ab siruens d'Uyllestret lo castel e ajudar als homes de Rupian* 1327 (82).

Notem l'ús de les preposicions *per* i *en*, ben distint del de la llengua actual: *Al honrat en P. de Lebian procurador per lo seynor rey en Torroela de Montgrín* 1328 (112).

Troblem la preposició *ab* en un context en què la llengua moderna empraria *per*: *puxam fer regonèxer ab la un dels dits nostres auocatz* 1342 (132).

La llengua moderna trobaria a faltar la preposició *de* després del verb *membrar*: *A la qual letra vos respon que bé-m membre les paraules que* 1343 (158).

Observem l'infinitiu complement d'un verb finit precedit per la preposició *a*: *hauriem-el a deffendre* 1343 (167).

E si clams hauets de negun d'èls, fets-ho proposar dauant nós o denunciar, cor nós som apareylats de fer-ne justícia 1345 (328). *Fer-ne* suposa una construcció *fer justícia de* [aquests clams].

Ordre dels mots

ha'ns hom dit per cert que-ls bandeïats de Púbel 1326 (47). Notem l'ordre ben singular d'aquesta oració: auxiliar + clíctic de complement indirecte + pronom subjecte + participi verbal.

no s'i enanta en res per no cura uostra 1326 (63) 'per manca de la vostra cura'.

Per què, sényer, uos prech e us requir de part del dit senyor bisbe que uós no façatz tort a l'esglea ne als homes seus, forçan éls de uós a seguir segons lo manament de part uostra fet 1327 (78) 'forçant-los a seguir-vos'.

És molt singular l'estructura de l'encapçalament d'una lletra de Ramon de Biure, prior de Lladó i vicari general: *Ramon per la gràcia de Déu prior del monastir de Ledon del honorador para en Crist seynor lo senyor n'Arnau per la gràcia de Déu bisbe de Gerona vicari general* 1338 (127). Vicari general cal situar-lo després de *Ledon* a fi de poder comprendre l'estructura del text sense perill de confondre's.

Perífrasis d'obligació

Deure i tenir de són les perífrasis més usuals per expressar l'obligació:

deiats creure 1326 (33)

degats entendre 1326 (50).

P. dez Prat no era tengut de pagar a vós lo dit batliu 1326 (28)

que no sien tenguts de portar roda 1326 (67)

és tengut de fer cascun ayn 1344 (187)

no podem entendre ne ueer que les terres qui:s tenen per nós degen esser acensades al senyor rey ne a altre fora de nostra senyoria 1328 (106).

Notem la perífrasi *haver a pagar*: *s'an a pagar* 1328 (120).

Observem també la forma recargolada: *siam requests que dejam fer forçar pagar* 1346 (363).

Fraseologia

Les cartes del bisbe són documents fonamentalment de caràcter administratiu — almenys en la sèrie fins avui publicada— que no permeten gaires francesilles expressives, però, amb tot, unes poques vegades ha saltat la llebre:

E si asò us plau ni uolets fer, a la bona hora; si no, vaya com se puscha, que yo del mig me'n esch 1343 (158)

«*Muyra, muyra lo bort fiyl d'en aytal*» 1344 (175)

Lèxic

absolute 1327 (72) 'absoldre'. Amb aquesta grafia, aquest mot no es troba documentat en els diccionaris històrics.

adop 1345 (316) 'acord'.

afermençatz 1326 (25) 'afermançar: donar fermança, seguretat, garantia'. El mot no apareixia documentat fins al 1580 (*DCVB* s.v. afermançar).

ajusten, s' 1345 (326) 'ajustar: ajuntar, reunir'.

alcús 1299 (1) 'alguns'. Forma que apareix documentada en els *Usatges* (ca. 1150) (*DECat* I,192b24).

aministradriu 1344 (278) 'administrador. Sorpren que el mot sigui clarament masculí.

amorrans 1328 (111) 'amorrar: posar de morros cap a terra'. És la primera documentació del verb. Indica la cerimònia d'excomunió en què s'apaguen les espelmes posant-les de cap per avall i esclafant-les contra el terra.

apelatanç 1346 (478). El context on apareix és: *e que vós o vostre hereter siats apelatanç a ço que demanen*. Pel context *esser apelatanç* té el sentit de ‘consentir’, però és un mot estrany, l’etimologia del qual no és gens evident.

àpoches 1344 (244) ‘àpoca: carta de pagament, rebut o qualsevol altre document en el qual el creditor declara que el deutor ha pagat la quantitat deguda.’.

aquèn 1326 (55) ‘aquí’.

aquò 1342 (133) ‘açò’.

ardit 1344 (293) ‘empresa, fet singular’.

artiaque 1328 (100) ‘ardiaca’. La grafia no es troba recollida en els diccionaris històrics catalans.

aspre 1346 (470). El context on apareix (*Manans a uós emperò expressament qu-el dit Ffrancesch sia tengut ben aspre*) mostra que aquí *aspre* té un sentit no documentat en els diccionaris històrics. Sembla que vol dir que el dit individu sigui mantingut a la presó on és en condicions ben desagradables.

auentura 1343 (135) ‘cas fortuït’.

auolotats 1345 (328). Pel context —*que·ls hauets encalçats e auolotats ab armes*— cal pensar que *avolotar / avalotar* té el sentit d’‘esverar, espantar, alarmar molt fortament’. Aquesta és la primera documentació del mot.

aygalex 1346 (381) ‘aigualleix, dipòsit fluvial, al·luvió’. És la primera documentació del mot.

bada 1327 (77) ‘guaita, vigilància’.

bandeygats 1299 (1) ‘expulsat en nom de la llei’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

beneuoy 1343 (140) mot no documentat en els diccionaris històrics. Pel context on apareix ha de tenir el sentit de ‘venir a menys’.

Bertolmeu 1299 (1) ‘Bartomeu’.

bragues 1326 (61) ‘calces que es duïen sota l’altra roba’.

brissals 1326 (39) ‘brial: vestit femení de seda o tela rica que arribava fins als peus i anava lligat a la cintura’.

buffet 1348 (602) ‘bufetada’. Aquesta és la primera documentació del mot.

camarer 1326 (71) ‘dignitat eclesiàstica de determinats monestirs’. Aquesta és la primera documentació del mot.

caneles 1328 (111) ‘candela’. És el testimoni més antic del mot amb aquesta grafia.

capbreuets 1346 (468) ‘capbrevar, posar en un capbreu’. Aquesta és la primera documentació del verb.

carcelatge 1328 (118) ‘carcellatge: dret que pagaven els presos al carceller’. És la primera documentació d’aquest mot.

càrçera 1344 (197) ‘presó’. La forma terminada en *-a* no apareix documentada en els diccionaris històrics.

cauços de blanc 1326 (61) ‘calces blanques’. Les calces eren una peça de vestir que cobria el peu i la cama. Podien ser dues peces separades o bé formar una sola peça que es cordava a la cintura.

clam 1326 (28) ‘queixa presentada davant d’una autoritat per demanar reparació d’un greuge’.

ço del lur 1326 (15) ‘les seves coses, els seus béns’.

col·lacion 1326 (2) ‘col·lació: acte de conferir un càrrec, un benefici, etc.’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

colònies 1344 (258) ‘multa’. Mot no documentat en els diccionaris històrics. De Puig i Marquès (p. 352 n. 545) n’indiquen el significat. No es veu clara l’etimologia del mot.

companya 1326 (45) ‘grup nombrós de gent’.

componicion 1330 (125) ‘composició’. Mot no recollit en els lèxics històrics catalans.

compromès 1326 (43) ‘compromís’.

coneguda de jutge, a 1328 (117) ‘a l’arbitri, segons el judici de’.

connexa 1343 (141) ‘relació, inventari’. És la primera vegada que el mot apareix documentat en textos catalans.

contrafarien 1343 (142) ‘contrafer: fer el contrari’.

contrast 1330 (126) ‘oposició, resistència’.

contrastant, non 1326 (46) ‘malgrat, no obstant això’. Aquesta és la documentació més antiga de la locució.

contrastaua 1326 (18) ‘oposar-se, resistir’.

contrat 1344 (295) ‘contracte’.

cor, auríam en 1327 (83) ‘haver en cor: tenir intenció de fer una cosa’.

couinentment 1344 (291) ‘convenientment’.

custuma 1326 (15) ‘costum’.

dampnatge 1345 (312) ‘dany’.

destrenyén-els 1326 (36) ‘forçar, obligar per la força’.

diffuyta 1344 (183). Mot no documentat. Pel context sembla que significa ‘difamació’.

doens 1326 (65) ‘dos-cents’. Aquesta és la primera documentació del mot.

doltes 1344 (295) ‘persones lligades amb una altra per obligacions de parentiu o d’altra mena’. En nota, De Puig i Marquès (p. 388 n. 621) observen que Coromines havia afirmat, a tort, que aquest mot era un calc del castellà.

dot 1347 (576). Notem el gènere femení del mot: *en paga de la dot de la dona n’Alicsèn*.

ebraych, libres de 1346 (372) ‘llibres escrits en llengua hebrea’.

emolument 1346 (462) ‘retribució’. Aquesta és la primera documentació del mot.

emparetz 1326 (22) ‘emparar: embargar’.

empetrat 1345 (320) ‘impetrar: obtenir a força de pres’.

enantar 1326 (28) ‘procedit en justícia, actuar contra algú judicialment’.

enbages 1338 (130) ‘ambages: circumloquis’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

encartà 1326 (28) ‘posar en carta o escriptura’.

encontinent 1326 (18) ‘tot seguit’.

endreçar 1326 (3) ‘dirigir, encaminar’. És la documentació més antiga del verb en aquesta accepció.

enlexa 1327 (79) ‘mateixa’. És la primera documentació del mot.

enrere, sa [ça] 1326 (2) ‘temps enrere’. Aquesta és la documentació més antiga de l’expressió. Apareix amb una *n* que fa de coixí fonètic entre els dos sons vocàlics com a *san enrere* 1326 (21).

ensertada 1346 (416) ‘insertada’. És la primera documentació del mot.

entayn 1344 (280) ‘antany, l’any passat’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

entendre a 1326 (4) ‘tenir intenció o voluntat’.

enteniment 1329 (124) ‘voluntat’.

entràs, ça 1326 (51) ‘temps enrere’. Aquesta és la primera documentació de la locució.

esglea 1326 (12) ‘església’. Aquesta és la documentació més antiga d’aquesta forma del mot.

espaer 1344 (304) ‘espaser, el qui fa o ven espases’.

espeegadament 1345 (311) ‘de pressa, ràpidament’. Aquesta és la primera documentació del mot en els diccionaris històrics.

espeegar 1326 (39) ‘despatxar’.

esser 1326 (15) ‘ser, ésser’. La forma aguda de l’infinitiu és la forma històrica i l’única viva en la parla actual del bisbat de Girona i de les Balears.

esters 1326 (2) ‘fora d’això, altrament’.

esuasiment 1344 (202) ‘atac, escomesa’.

esuesir 1344 (202) ‘esvair: atacar, escometre’.

euocar 1343 (163) ‘reclamar el pas d’una causa d’una jurisdicció a una altra’. Aquest text és el més antic documentat d’aquest verb.

fala: no aiam fala 1326 (2) ‘falla: falta, incompliment’. L’expressió *haver falla* sembla que no es troba documentada en els diccionaris històrics catalans.

felonia 1344 (294) ‘ira; acció deslleial contra el propi senyor’.

ferió 1344 (264) ‘ferida’. Mot no recollit en els diccionaris històrics.

fiançosament 1327 (78) ‘amb confiança’. És la documentació més antiga recollida del mot.

fort 1356 (64) ‘molt’.

galeya 1344 (220) ‘galera, vaixell’. Amb aquesta grafia el mot no apareix documentat en els diccionaris històrics.

garrigal 1326 (49) ‘terreny no conreat, ple de mates, arbustos i arbres baixos’. El mot estava documentat per primera vegada en el segle XX en una obra de Mn. Camil Geis.

gonelles 1326 (39) ‘vestit d’homes i dones compost de cos i falda més o menys llarga’.

gorda 1343 (159) ‘guàrdia’. És el text més antic documentat escrit amb –o–.

gordó 1344 (173) ‘guardó’. És la forma més antiga amb aquesta grafia documentada d’aquest mot.

gràcies, De la qual cosa a uós fem moltes 1346 (454) ‘donar les gràcies’. Notem la construcció antiga amb el verb *fer*.

greu 1345 (328): *greu que ns seria que us haguéssem a ffer enug per ço ne per àls*. Cal notar la perífrasi *esser greu*, que correspon en la llengua moderna a *saber greu*.

guiatge 1328 (109) ‘salconduit’.

honrador 1338 (127) ‘honorable, que mereix ésser honrat’. Aquesta és la primera documentació del mot.

hýem 1327 (84) ‘haviem’ sembla una forma dialectal.

i 1345 (326). De Puig i Marquès (p. 422 n. 686) fan notar que aquesta potser és la documentació més antiga documentada de la conjunció *i*, forma moderna que s’imposarà a la forma clàssica *e*.

ich 1328 (121) ‘hic: aquí, referint-se al lloc on es troba el bisbe o la persona que escriu’.

ir 1327 (82) ‘ahir’.

jaquí 1326 (22) ‘deixar’.

jet 1345 (320) passat de *gitar* ‘treure, fer sortir’.

juredicció 1326 (45) ‘jurisdicció’. Aquesta és la documentació més antiga d’aquesta grafia del mot.

laguiat 1326 (12) ‘llaguiar: retardar’.

lauons 1343 (158) ‘llavors’. Amb aquesta grafia és el text més antic documentat.

ledegmament 1328 (111) ‘legítimament’. Aquesta forma de l’adverbi no es troba documentada en els diccionaris històrics.

leer 1326 (36) ‘llicència, lleure, possibilitat’.

leiltat 1326 (68) ‘lleialtat’. Aquesta grafia no es troba documentada en els diccionaris històrics catalans.

ligits 1345 (314) ‘llegits’.

maç emperò 1326 (4) ‘però’.

manimersós 1346 (391) / **manumersors** 1345 (392) / **manmessors** 1346 (392) ‘marmessors’.

mason 1326 (18) ‘casa, habitatge’.

mempres 1328 (120) ‘mamprendre: emprendre’. Forma tinguda per valenciana —a tort com demostra aquest text—, pels diccionaris històrics. Aquesta és, a més, la primera documentació del text.

menescabat 1344 (296) ‘menyscabar: perdre, extraviar’.

mession 1326 (28) ‘despesa’.

metre en ueritat 1326 (64) ‘verificar’. Locució no documentada en els diccionaris històrics catalans.

migestant 1327 (76) ‘mentrestant’: *Cor nós creem que en aquest migestant los fets, si a Déu plau, hauran bon acabament*. Mot no documentat en els diccionaris històrics catalans.

molestatió 1345 (353) ‘molèstia’. És la primera documentació del mot.

mota 1345 (312) ‘munt de terra i pedres, usat per assenyalar una partió, per tancar un espai de terreny o per defensar un tros de terra’.

mout 1299 (1) ‘molt’, forma aquesta que apareix en la mateixa línia. *DECat* V,764a17s: «En els Ss. XIII i XIV és freqüent, sobretot en el Rosselló, una variant vocalitzada *mout* [...] sovint reduïda a *mot* [...] una cosa i altra són ben rares i quasi inoïdes fora de la zona pirinenca.» La carta del bisbe mostra que l’afirmació del nostre mestre Coromines no és ben bé exacta.

ne 1338 (129) ‘ni: s’usava com a nexa de proposicions o membres no negatius, equivalent, per tant, a la copulativa *i* o a la disjuntiva *o*’.

neguns 1343 (135) ‘en frases dubitatives: alguns’.

noresmenys 1344 (270) ‘a més, també, igualment’.

obligam-vos-en 1330 (126) ‘obligar: comprometre (béns, diners) a favor d’algú per a un cas venidor’.

olberch 1348 (604) ‘alberg’. Amb aquesta grafia el mot no es troba documentat en els diccionaris històrics catalans.

paratge 1345 (317) ‘ascendència elevada, noblesa de llinatge’.

parayreria 1345 (348) ‘ofici de paraire, de la persona que es dedica a l’art de la llana’. És la primera documentació del mot.

perpal 1344 (239) ‘barra de ferro o de fusta per fer palanca’. Aquesta és la primera documentació del mot.

perria 1344 (266) ‘parer: semblar’.

portat, se’n à 1328 (99) ‘se n’ha emportat’.

prèstit 1343 (146) ‘préstec’.

preÿçes / presiçes 1345 (339) ‘presos’. Mot no documentat en els diccionaris històrics. És curiosa l’alternança que trobem en la lletra 422 de 1346: *prehices* i *preses*.

quant a adés 1326 (11) ‘de manera immediata’. L’expressió sembla que no es troba documentada en els diccionaris històrics catalans.

quant que quant 1326 (2) ‘sempre que’.

quondam 1344 (279) ‘que fou’. Aquesta és la primera documentació del mot.

reculega 1327 (85) ‘reculli’. Forma dialectal de la conjugació del verb.

redegudes 1326 (62) ‘redeure: deure’. Mot no documentat en els diccionaris històrics catalans.

reduén-li açò en memòria altra uegada 1346 (495) ‘reduir, tornar a dur’. Mot no documentat en els diccionaris històrics catalans.

relaxam 1343 (137) ‘relaxar: alliberar, treure un càstig o una submissió’.

remasut 1328 (95) ‘romàs’. Sembla una forma dialectal del participi del verb *romandre*, tot i que en la col·lecció de lletres hi apareix *romasos* 1328 (116).

repenats 1326 (17) ‘compensar, tornar, pagar’. Prové del llatí *REPENDERE* i no ha estat recollit pels diccionaris històrics catalans.

reretaule 1345 (355) ‘retaule’. Primera documentació del mot.

res 1326 (4) ‘cosa’.

respost 1326 (49) ‘resposta’.

sac lits de lit 1346 (380) ‘màrfega’.

salu 1328 (95) ‘salvat, sense perill’.

satré 1344 (296) ‘cetri, de color verdós i fosc’ (< llatí *CĪTRĪNU* ‘de color de llimona’). És la primera datació del mot i amb aquesta grafia no es trobava en cap repertori lexicogràfic.

sàuenes 1326 (39) ‘sàvena: mocador amb què les dones es cobrien el cap i les espatlles’.

semblant, és 1327 (83) ‘ser semblant: semblar’.

seny 1328 (111) ‘campana grossa’.

significam-vos 1326 (39) ‘significar: fer saber’. Aquesta és la documentació més antiga d’aquest verb en aquesta accepció.

sobrecoch 1326 (3) ‘cuiner major’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

socenar 1326 (34) ‘solucionar’. Forma que sembla popular no recollida pels diccionaris històrics catalans.

soluets-lo de la preson 1328 (108) ‘soldre: treure de la presó’.

soplegat 1326 (46) ‘suplicar’.

talayets 1327 (90) ‘talaiar-se: preocupar-se, pensar atentament en una cosa’. Aquesta és la primera documentació del verb en aquesta accepció.

tatxats 1328 (118) ‘taxar: assenyalar el preu’.

tàuega 1326 (64) ‘presó subterrània’. Aquest és el primer text datat amb precisió on apareix el mot.

tengut que la deffessetz, vós qui sots 1328 (121) ‘ser tingut per defensor: se suposa que la vostra obligació és defensar’.

tengut, és 1343 (141) ‘ésser tengut: estar obligat’.

tenguts, nos tenim per 1346 (370) ‘tenir obligació de / envers’.

tenguts, siam molt 1326 (70) ‘tenir en molta estima’.

timonars 1346 (443) ‘camp on abunda el timó o farigola’, que no és un mot exclusivament valencià, com indica del *DCVB* s.v., sinó ben gironí. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

traffegueries 1345 (307) ‘acció pròpia de persones que obren amb engany, amb segona intenció’. Aquesta és la primera documentació del mot.

triga 1326 (57) ‘tardança’. Aquest és el text datat més antic on apareix documentat el mot.

tudriu 1344 (278) ‘tutor’. Sorprèn que el mot sigui clarament masculí.

tuition 1345 (312) ‘tuició, protecció’. Aquesta és la primera documentació del mot en textos catalans.

vanoer 1344 (257) ‘el qui fa vànoves, vanover’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

versanes 1346 (445) ‘vessana: mesura superficial agrària i forestal’. Aquesta és la documentació més antiga del mot.

viastiari 1345 (329) / **vestiari** 1345 (331) ‘vestuari, conjunt de vestits’. És la primera documentació del mot.

vijares, és 1326 (50) ‘semblar’.

vngayn 1344 (180) ‘enguany, aquest any present’. Amb aquesta grafia no es troba documentat en els diccionaris històrics.

vytubri 1343 (147) ‘octubre’. Aquesta forma terminada en *-i* no apareix documentada en els diccionaris històrics catalans.

Bibliografia

- ALEGRE, M. (2007): *Diàlegs de sant Gregori. Estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BASTARDAS, J. (1995): *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial.
- BRUGUERA, J. (1991): *Llibre dels fets del rei en Jaume*. Vol. I. Barcelona: Barcino.
- COROMINES, J. (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- DCVB (1964-1969) = ALCOVER, A. M. i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*. 2a edició dels dos primers volums i reimpressió dels vuit restants. Palma de Mallorca: Moll.
- DECat (1980-2001) = COROMINES, J.: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vols. Barcelona: Curial.
- FELIU, E. i J. FERRER (2007): «Llibre de comptes de Jucef Zabara, col·lector del clavari de la comunitat jueva de Girona (1443)», *Tamid* 5, pàg. 87-138.
- GULSOY, J. (1993): *Estudis de gramàtica històrica*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana.
- KNIAZZEH, C. S. M. i E. J. NEUGAARD (1977): *Vides de sants rosselloneses*. Vol. I. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- MOLL, F. DE B. (2006): *Gramàtica històrica catalana*. Edició corregida i anotada per Joaquim Martí Mestre. València: Universitat de València.
- MORAN, J. (1990): *Les homilies de Tortosa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Curial.
- MORAN, J. (2002): «Els primers documents en llengua catalana», dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona (25 i 26 de maig de 2001)*. Barcelona – Girona: IEC, pàg. 53-64.
- MORAN, J. (2006): «El procés de creació del català escrit», estudi introductori de P. D. Rasico (2006), pàg. 7-48.
- MORAN, J. i J. A. RABELLA (2001): *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa.
- MORAN, J. i J. FERRER (2007): « Greuges de Ponç I, comte d'Empúries, contra Gausfred II, comte de Rosselló (~1050-1060)», *Llengua & Literatura* 18, pàg. 7-44.
- PÉREZ SALDANYA, M. (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- RABELLA, J. A. (1998): *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del s. XIV*. Barcelona: IEC.
- RAMOS, R. (2000): *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- RASICO, P. D. (1993): *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial.
- RASICO, P. D. (2006): *El català antic*. Girona: CCG Edicions.